

הרב הערשל ווייס
ראש כולל נפלאות מתורתך ירושלים

כזית מצה לאחר חצות

החשיך לו עד סמוך לחצות יקדש וישתה כוס ראשון ויטול ידיו ויברך המוציא ועל אכילת מצה ויאכל והגדה יאמר אח"כ ועיין לקמן סימן תפ"ג אלא שכאן יברך גם על המרור תיכף קודם חצות קודם אמירת הגדה. עכ"ל

וכן כתב הפרמ"ג בא"א תע"ז סק"א ותע"ג סק"א דאחר חצות יאכל בלא ברכה דספק ברכות להקל וכן פסק במשנה ברורה (סק"ו) וביאר דבריו בביאה"ל שם וז"ל: ויהא זהיר וכו': עיין מ"ב מש"כ שצריך לזוהר מאד וכו' כי בגמרא איתא דלדעת ראב"ע דפסח מן התורה אינו נאכל אלא עד חצות ה"ה מצה דאיתקש לפסח ור"ע פליג עליו וסבר דפסח זמן אכילתו הוא כל הלילה וממילא ה"ה מצה זמנה מן התורה הוא כל הלילה ויש פלוגתא בין הראשונים אם הלכה כראב"ע משום דיש הרבה סתמי משנה כוותיה או כר"ע משום דהלכה כר"ע מחבירו ודעת הרמב"ם והרב המגיד ובעל העיטור ואו"ז בשם הר"י מקורבי"ל לפסוק דזמן אכילת מצה כל הלילה וי"א דגם דעת הר"י"ף כן מדהשמיט מימרא דרבא דאמר דאכילת מצה לאחר חצות לא יצא ידי חובתו לראב"ע אכן יש הרבה מגדולי הראשונים דס"ל דלאחר חצות לא יצא ידי חובתו והם הר"ח בפרק ע"פ והסמ"ג בשם הר"י בעל התוספות [וכן בזבחים נ"ז ע"ב כתבו שם התוס' כן וכן במגילה כ"א לבד בפסחים ק"כ ע"ב מסתפקים התוספות] והמרדכי בסוף פסחים ורבינו ירוחם בנתיב ה' ח"ד וכן מצדד האור זרוע ג"כ עי"ש דלא יצא מן התורה והרוקח והרא"ש והרשב"א והר"ן מסתפקים בזה וכתבו דע"כ יש לזוהר שלא לאחר יותר מחצות ויש מהראשונים שכתבו דאפילו לר"ע הוא רק לענין דאורייתא אבל משום הרחקה מודה דאסור לכתחלה לאחר

נפסק להלכה (סי' תעב) שאכילת מצה הוא דווקא בלילה והוא נלמד מהפסוק "על מצות ומרורים יאכלהו" הוקש מצה ומרור לאכילת קרבן פסח וכיוון שאכילת הפסח היא בלילה ככתוב "ואכלו את הבשר בלילה ההוא" לכן גם מצוות מצה אכילתה היא בלילה דווקא. וכמו"כ כל המצוות שתיקנו חכמים ללילה זה מצוותה היא בלילה דווקא כאכילת מצה.

ונשאלת השאלה באופן שמאיזה טעם לא אכל מצה עד שעבר חצות הלילה האם הנאמר באכילת הפסח "ואכלו את הבשר בלילה" כולל כל הלילה או שרק עד חצות, וממילא נפק"מ לגבי אכילת מצה (וכל שאר מצוות הלילה) באם התעכב עד אחר חצות. א. באם יש עדיין חיוב המצווה לאחר חצות. ב. ואפי"ן באם יש חיוב בקיום המצווה האם יכול לברך עליו.

והנה בעלי השו"ע לא כתבו הלכה זו דבעינן לאכול כזית מצה קודם חצות להדיא ורק בסימן תע"ז לגבי אפיקומן כתבו הטור והמחבר שצריכים לזוהר לאכלו קודם חצות, וכבר תמה הב"ח שם אמאי לא הזכיר הטור מזה וי"ש דהטור כתב דין זה גבי אפיקומן "לאורי לן דאף באפיקומן דאינו אלא לזכר הפסח גם צריך לזוהר" ונראה כוונתו דכזית מצה רגילין ממילא לאכלו מיד בכניסת הלילה וכדאיתא בגמ' שחוטפין מצה בלילי פסחים ואין צריך כל כך לזהזיר בזה וממילא נשמע מגודל הזהירות אפילו באפיקומן.

אכן בהגהות דגול מרבבה שם (סי' תע"ז הובא גם בשערי תשובה סק"א) מבעל הנודע ביהודה כתב וז"ל: ונראה דמי שאירע אונס שלא יכול לאכול פרוסת המוציא עד חצות לא יברך על אכילת מצה דספק ברכות להקל ואם

אלעזר בן עזריה אומר: נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן (שמות יב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות - אף כאן עד חצות. - אמר לו רבי עקיבא: והלא נאמר חפזון - עד שעת חפזון. אם כן מה תלמוד לומר בלילה - יכול יהא נאכל כקדשים ביום - תלמוד לומר בלילה - בלילה הוא נאכל, ואינו נאכל ביום. ורבי עקיבא, האי הזה מאי עביד ליה? - מיבעי ליה למעוטי לילה אחר הוא דאתא. סלקא דעתך אמינא: הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים, מה שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד - אף פסח, אוקים לילות במקום ימים, ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד - כתב רחמנא הזה.

ורבי אלעזר בן עזריה אמר לך: (שמות יב) מלא תותירו עד בקר נפקא הא. ורבי עקיבא אמר לך: אי לא כתב רחמנא הזה - הוה אמינא: מאי בקר - בקר שני. ורבי אלעזר אמר לך: כל היכא דכתב, בקר - בקר ראשון הוא. אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה - לא יצא ידי חובתו. - פשיטא, דכיון דאיתקש לפסח - כפסח דמי! - מהו דתימא: הא אפקיה קרא מהיקישא, קמשמע לן, דכי אהדריה קרא - למילתא קמייתא אהדריה.

חזינן מהכא דלדעת רב"ע מצות מצה מן התורה הוא בליל פסח משעה שהוא לילה ועד חצות ואם אכל כזית מצה לא יצא ידי חובת כזית מצה שהוא מן התורה בליל ראשון של פסח, אולם משמע נמי דלדעת רבי עקיבא אין חובה לאכול מצה קודם חצות מן התורה ויכול לקיים מצות אכילת מצת מצוה כל הלילה.

והנהגה להלכה יש לדון

(א) איך אנו פוסקים להלכה כדעת ר"ע לפי הכלל שהלכה כר"ע מחברו או דכאן יש כמה סתמא דמתניתין כדעת רב"ע.

(ב) אף אי נימא דהלכה כר"ע דילמא גם לר"ע יש לאכול כזית מצה קודם חצות עכ"פ מדרבנן וכמו שגזרו לגבי קריאת שמע של

יותר מחצות וכ"כ הגר"א בביאורו והנהגה משום זה החליטו הרבה אחרונים דאף דבודאי חייב לאכול מצה אף כשאיחר לאחור חצות דשמא הלכה דמן התורה זמנו כל הלילה עכ"פ לא יברך על אכילת מצה דספק ברכות להקל.

אמנם בשו"ת משכנות יעקב (או"ח סי' קלט) האריך בשאלה זו ומסקנתו דהעיקר נקטינן להלכה דהלכה כר"ע דמצוותו כל הלילה וע"כ פסק דמי שנאחזר עד אחרי חצות קיים מצות מצה מן התורה ויכול לברך על אכילת מצה, וכן העלה בישועות יעקב (סק"א) דהעיקר להלכה נקטינן דהלכה כר"ע דמצוותו כל הלילה.

וכן משמע מדברי הפרי חדש (סק"א וצי"ן לזה הפמ"ג הנ"ל) וז"ל: ומה שכתב ויהא זהיר לאכול קודם חצות דעת הרמב"ם בפרק ו' שזמנו כל הלילה וכן נראה מלישנא דגמרא פסחים דאמר רבא אכל מצה בזמן הזה אחר חצות לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו משמע דלרבי אלעזר בן עזריה קאמר וליה לא סבירא ליה דאם לא כן הוי ליה למימר בסתמא לא יצא וכן דעת הרי"ף שהשמיט הך מימרא והמחבר נמשך אחר שאר הפוסקים ושבקיה לכלליה ומכל מקום נראה שיפה כיון דאף לדעת הרמב"ם צריך ליהזר לאוכלו קודם חצות שהרי כן כתב הרב ז"ל בהלכות קרבן פסח סוף פרק ח' שאין הפסח נאכל אלא עד חצות כדי להרחיק מן העבירה. עכ"ל.

חזינן דדעתו דעיקר ההלכה כדעת הרמב"ם דהלכה כר"ע, אולם כדי להבין דבריו צריך לבאר סוגיא זו מן המקור דהיינו בדברי הגמרא והפוסקים הראשונים ומה הוא הכרעת הפוסקים האחרונים וש"ע אדה"ז בענין זה והאיך מנהגנו למעשה, ונחזי אנן.

הנה איתא במסכת פסחים (ק"כ ע"ב) הפסח אחר חצות מטמא את הידים וכו'. אלמא: מחצות הוה ליה נותר. מאן תנא? אמר רב יוסף: רבי אלעזר בן עזריה הוא. דתניא: (שמות יב) ואכלו את הבשר בלילה הזה, רבי

ערבית כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

להלכה הו"ל לכתבו.

ונפק"מ למעשה דאם הלכה כראב"ע אין לאכול כזית ראשונה לאחר חצות ומי שלא אכל קודם חצות ביטל מצות עשה זו ואם אוכל אינו יכול לברך כמו מי שאוכל מצה כל משך ימי החג שאינו מברך, דרק על אכילת כזית ראשונה בליל פסח מברכים. משא"כ באם הלכה כר"ע אף אם נאמר שחכמים חייבו לתחילה לאכול הכזית לפני חצות מ"מ אם עבר או שהיה עסוק במצוה ונתאחר עדיין יכול לאכול ולקיים מצות מצה ולברך על המצוה עד עלות השחר (שהוא שעת חפזון כנ"ל בגמ').

אמנם הר"ן (פסחים דף כז ע"ב מדפי הרי"ף). חולק על סברא זו שלאחר שהביא סתם מתניתין דזבחים בשיטת ר"א והביא סתם משנה דמגילה לשיטת ר"ע כתב: "אפי' הכי מספקא לן הי מיניהו סתמא בתרייתא הילכך אזלינן לחומרא כראב"ע" ושלל שם הפי' שסם מתני' דמגילה עיקר דתני בהלכתא פסיקתא וכן הא דהלכה כר"ע מחבירו, ומסיק דאין להקל בכך.

והנהגה המרדכי מס' פסחים סדר של פסח [רמז תריא]: אמר רבא אכל מצה בזמן הזה לאחר חצות לראב"ע לא יצא נראה דהלכה כראב"ע עכ"ל.

והנהגה מלשון הרא"ש (פסחים פרק י סימן לח) משמע קצת שמסתפק בזה שכתב שם וז"ל: "אמר רבא אכל מצה בזמן הזה אחר חצות לדברי ר"א בן עזריה לא יצא לכאורה נראה דהלכה כר' אלעזר דסתם מתני' כוותיה דתנן הפסח אחר חצות מטמא את הידים. וכן סתם מתני' דאיזהו מקומן (דף נו ב) ובפרק קמא דברכות (דף ב א) ומיהו בפ' הקורא את המגילה למפרע (כ, ב) איכא סתמא כרבי עקיבא ומאי אולמיה דתרי או תלת סתמי מחד סתמא וגם ההיא סתמא דמגילה קתני לה בהדי הלכתא פסיקתא. ומיהו נכון להחמיר כרבי אלעזר דאפשר דרבי עקיבא מודה להרחיק את האדם מן העבירה באיסור דאורייתא. וכן היה נוהג רבינו תם ז"ל למהר לאכול אפיקומן קודם חצות" ומלשונו משמע שאינו מכריע אם כר"א או כר"ע אלא שיש להחמיר כר"א שהרי אף לר"ע עכ"פ מדרבנן צריך לאכול קודם חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

וכן משמע בתוס' (פסחים קכ ע"ב ד"ה אמר רבא וכו'): "יש מפרשים דכך הלכה דהא סתם מתני' כוותיה ואין זה ראייה דהא פרק ב' דמגילה (דף כ:): אשכחן סתמא אחרינא דלא כוותיה דתנן זה הכלל כל דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה לאתויי אכילת פסחים ודלא

וזה לשון הרמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ו הלכה א: "מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות, בכל מקום ובכל זמן, ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה" עכ"ל שם לעניננו. וכתב הרב המגיד על זה וז"ל: "וכתב רבינו שמצותה כל הלילה וכן דעתו באכילת פסחים כמבואר פ' ח' מהלכות קרבן פסח וכסתם מתניתין דהקורא את המגילה (דף י"ו): דכל שמצותה בלילה כשר כל הלילה וכר"ע דאמר הכין ופליגא דראב"ע דאמר עד חצות וקיי"ל כר"ע מחבירו. ויש מי שפסק כראב"ע משום דסתם מתני' בפ"ק דברכות (דף ב'). ובערבי פסחים (דף ק"כ:): ובזבחים פרק איזהו מקומן (דף נ"ו): הם כמותו. ואמר רבא בפרק ערבי פסחים אכל מצה אחר חצות לראב"ע לא יצא ידי חובתו. ודברי רבינו עיקר דאמרינן בפרק מצות חליצה (דף ק"א:): מה לי חדא סתמא מה לי תרי סתמי וכיון דאיכא סתמי לר"ע ולר' אליעזר דהרינן לכללין דקיי"ל הלכה כר"ע מחבירו כך נ"ל.

הנה חזינן לדעת הרמב"ם שפסק כדעת ר"ע שכשר כל הלילה, וכן ס"ל למגיד משנה. וגם דעת הרי"ף נראית כדעת הרמב"ם שכתב בפשיטות חובת אכילת מצה ולא כתב כלל זה שצריך לאוכלו קודם חצות ואם הוא נוגע

שכתב הרא"ש) צריך לזוהר בזה מדרבנן וזה יכולנו ללמוד כן גם בכוננת המחבר כי היכי דלא לישבקיה לכלליה דהיינו דכוננת המחבר ג"כ הוא רק בזוהרות לכתחילה אבל בדיעבד לא איירי ודו"ק.

וכן משמע מזה שהשו"ע לא הביא דין זה כלל (בסי' תעה) לגבי אכילת מצת מצוה ורק לגבי אפיקומן ואם הוא היה דינא לעיכובא בפשטות היה צריך להביאו כחלק מהלכות אכילת מצה שזמנו בלילה עד חצות ולא באפיקומן אלא מפני שהוא רק עניין לכתחילה כדי להרחיק כו' לכן כתבו באפיקומן וכפ"י הב"ח הנ"ל "לאוריין לן דאף באפיקומן דאינו אלא לזכר הפסח גם צריך לזוהר" אבל אינו לעכובא.

והנה אדה"ז בשו"ע שלו לא כתב מפורש לגבי כזית ראשון אי יוצא לאחר חצות ונפק"מ לענין ברכה כנ"ל אולם הזכיר היקש מצה לקרבן פסח בכמה מקומות בהקשר להלכות אחרות וז"ל אדה"ז בסימן תנ"ח סעיף א: "נהגו כל ישראל שלא ללוש המצות של מצוה עד אחר חצות היום בערב פסח שהוא זמן הקרבת הפסח שמצות מצה הוקשה למצות הפסח שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו ולפי שאין הכל בקיאים בחצות היום ממש לפיכך נכון להמתין חצי שעה אחר חצות היום כי כן היו ממתנינים בשחיטת הפסח שלא לשחטו עד לאחר שש ומחצה".

ובסעיף ב כותב: "וכל זה אינו אלא מנהג לכתחלה אבל מעיקר הדין אפילו מצות מצוה שנאפו כמה חדשים לפני הפסח יכול לצאת בהן ידי חובתו לכתחלה לפי שלא הוקשה מצת מצוה למצות פסח אלא לזמן אכילתה בלבד שצריך לאכלה קודם חצות הלילה כמו הפסח שאינו נאכל אלא עד חצות שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו הוקשה אכילת מצה לאכילת הפסח אבל לענין זמן עשייתן לא הוקשו כלל ויכול לאפותן מתחלת השנה והוא שיאפה אותן לשם הפסח כמו שנתבאר בסימן תנ"ג אבל אם לא אפאן לשם הפסח מן הסתם

כר"א בן עזריה דאמר אכילת פסחים עד חצות היינו ודאי מדאוריית' ובתר הכי פסול למיכל וכו' הנה הביאו התוס' הראיה לר"א מסתמא דמתני' וכתבו שאינו ראייה ואעפ"כ לא הכריעו כר"ע משמע מזה שנשארו בספק.

ולפי כל זה אדם שלא אכל עד לאחר חצות הנה לדעת הרמב"ם והמגיד משנה, וכן נראית דעת הרי"ף, יש עליו חובה לאכול מצה וחיוב לברך עליו. (ואפי' אם נאמר שחכמים הרחיקו ואמרו עד חצות מ"מ בדיעבד ודאי שאומר ברכה).

ולדעת הר"ן הרא"ש והתוס' שמשמע מהם שהם מסתפקים הנה מכיוון שספיקא (דאורייתא) לחומרא באם לא אכל עד חצות צריך לאכול לאחר חצות אבל א"א לעשות ברכה שספק ברכות להקל.

ומ"מ נראה דגם דעת הרא"ש נוטה לדעת ר"ע שהרי בכותבו הטעם שיש להחמיר כר"א לא כתב מפני הספק כמאן הלכתא, אלא מפני שאפשר שגם דעת ר"ע היא כר"א ומהו הלשון "נכון להחמיר" דלפי מש"כ הרי הוא ספק דאורייתא.

דמשמע מזה שגם הוא ס"ל, שמכיוון שאין ראייה לר"א ממילא פסקינן כר"ע, אלא שמ"מ יש להחמיר כר"א מצד זה שאפשר שר"ע ס"ל בזה ג"כ כר"א מדרבנן. ולפי"ז אף לדעת הרא"ש יש לברך אחר חצות שהרי הוא רק חומרא דרבנן כנ"ל.

והנה בשו"ע (סי' תעז סעי' א) כתב המחבר: "ויהא זהיר לאכלו קודם חצות" וקאי שם על אכילת אפיקומן והוא מהטור סי' זה ועי' שם בב"י שהוא מהרא"ש הנ"ל וכן כתב בשם הרי"ן בפ"ב דמגילה והביא את הרמב"ם שמצוותה כל הלילה. ולא כתב כלל עד חצות.

וע"ז כתב הפרי חדש (הובא לעיל) דשבקיה לכלליה שדרך המחבר לפסוק כהרמב"ם כיון שכתב שצריך לזוהר לאכול קודם ובאמת מזה עצמו מוכח (וכמו שכתב הפר"ח עצמו) דגם לדעת הרמב"ם (וכמו

הארבע כוסות לפיכך צריך בלילה ממש ולא במה שהוסיף מחול על הקודש:

הרואה יראה שיש הבדל בלשונו הזהב כאן לגבי לשונו בסימן תנ"ח שכאן לגבי אכילת מצה קודם הלילה כתב - וכיון שאכילת מצה שהיא מן התורה "אינו אלא בלילה" ובסימן תנח כתב - לפי שלא הוקשה מצת מצוה למצות פסח אלא לזמן אכילתה בלבד "שצריך לאכלה קודם חצות הלילה" כמו הפסח שאינו נאכל אלא עד חצות, דהיינו שאין לשלול אכילת מצה אחר חצות עם לא הספיק לאכול קודם משא"כ קודם הלילה אין לאכול, ונראה פשוט הטעם דאחר חצות לר"ע הרי יש לו חיוב אכילת מצה משא"כ קודם הלילה אין יוצא כלל ידי חובת מצה וד' כוסות ואדרבא יש איסור לאכול מצה בע"פ (וגם יין פורתא סעיד).

אלא שיש להעיר על מה שכתב לגבי פסח (כלשון המשנה) שאינו נאכל "אלא" עד חצות, דמזה שיש איסור לאכול הפסח אחר חצות.

ובאמת יש להעיר בזה בדברי הרמב"ם ז"ל בהלכות קרבן פסח סוף פרק ח' שאין הפסח נאכל אלא עד חצות כדי להרחיק מן העבירה. עכ"ל. משמע (וכפשטות לשון המשנה הנ"ל) דאף לדברי ר"ע דס"ל לרמב"ם דהלכה כמותו וכו"ל, מדרבנן יש איסור ג"כ לאכול אחר חצות, וצ"ע שלגבי מצה כתב בפירוש (וכנ"ל) דמצותה כל הלילה ולא כתב שום סיג בזה, (וכבר האריכו בזה האחרונים ואכ"מ).

וי"ל דלדעת הרמב"ם לגבי פסח אסרו חכמים לאכול אחר חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה שלא יבוא לידי נותר ע"כ אמרו שאע"פ שעדיין זמנה כל הלילה לר"ע מ"מ יש כח ביד חכמים לאסור בשב ואת, משא"כ לגבי אכילת מצה אע"פ שיש ענין וגדר להזדרז ולאכול מצה קודם חצות (וכן אפשר לומר בדברי הפר"ח דלעיל שכתב דגם להרמב"ם צריך להזהר באכילת אפיקומן

לא נוהר יפה מחמץ בשעת עשייתן לפיכך הן אסורין לכל ימי הפסח".

והנה אע"פ שכתב דבריו רק כדי להוציא מדעת הסוברים דיש לאפות המצה דוקא בע"פ לאחר חצות היום מ"מ מתו"ד אפשר ללמוד שדעתו שמן התורה אין לאכול מצה אחר חצות לילה כיון שהוקש לפסח וכדברי רבא לדעת ראב"ע הנ"ל, ושיטה זו שהביא רבנו שאע"ג שהוקשה מצה לפסח הוקשה רק לענין זמן אכילתה מקורה בדברי המרדכי פ"ק דפסחים רמז תקמ"ג אבל שם לא האריך בזה לומר דזמן פסח הוא עד חצות אלא שרבינו הוסיף זה, ולכאורה היה אפשר ללמוד מזה דדעת רבינו הוא דעיקר ההלכה כראב"ע, וראיתי במ"מ וציונים (להרב מרדכי אשכנזי שליט"א) שכתב דכיון דדעת המרדכי סוף פסחים דהלכה כראב"ע וכו"ל ע"כ בהביאו את דברי המרדכי כתב כשיטתו, (ולענ"ד דחוק לומר דרק לשיטה זו אין חיוב אפית המצה דוקא בזמן פסח) אמנם כתב דמ"מ נראה דרבינו סבר עיקר לדינא כהמרדכי.

שוב הביא רבינו מה שהוקשה מצה לפסח בהקשר אחר וגם שם הוא כמו בדרך אגב והא בסימן תע"ב לגבי מה שאין להקדים הקידוש בליל פסח כמו בשאר שבתות ויו"ט כיון שקידוש הוא מד' כוסות וע"כ צריך לקיימו דוקא בלילה וז"ל: סעיף ב ומכל מקום לא ימהר להתחיל הקידוש קודם שיהיה ודאי חשיכה אף על פי שבשאר ימים טובים יכול האדם להוסיף מחול על הקודש לקדש ולאכול מבעוד יום מכל מקום בפסח אינו יכול לעשות כן לפי שאכילת מצה הוקשה לאכילת פסח שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו ובפסח נאמר ואכלו את הבשר בלילה הזה בלילה ממש וכיון שאכילת מצה שהיא מן התורה אינו אלא בלילה לכן גם כל הארבע כוסות שתקנו חכמים אינו אלא בלילה בזמן הראוי לאכילת מצה שכל מה שתקנו חכמים כעין של תורה תקנו וכוס של קידוש הוא אחד מן

חצות " וכנ"ל דאף לר"ע יש "איסור" לאכלו
אחר חצות.

ולפי זה יתבאר מה שבציון המקורי
(המופיע במהדורה החדשה באותיות מיוחדות)
אשר כידוע שהוא מאד מוסמך ויש בו דברים
נפלאים) במקור הלכה זו הוא "רבינו תם" ולא
צייץ דברי הפוסקים הרבים אשר כתבו הטעם
לחשוש לדעת רבא אליבא דראב"ע שהרי
טעמם אינו לדעת ר"ע מה שא"כ ממנהג שנהג
ר"ת יש מקור לזה והטעם כתב רבינו שהוא
כקרבן פסח.

ועפ"ז יובן ג"כ המשך דברי רבינו
שכתחילה יש לקרא ההלל גם כן קודם חצות
וי"ל שההלל הוא גם זכר להלל שקוראים עם
אכילת הפסח (וכמו שהאריכו האחרונים
בטעם קריאת ההלל בלילי פסחים ואכמ"ל)
וע"כ לכתחילה יש לקראו קודם חצות, וגם
בזה מדויק שהציון במקור דין זה הוא
"הרי"ף" ולכאורה צ"ע שהרי הרי"ף דעתו
כהרמב"ם וכמ"ש הפוסקים מדהשמיט מימרא
דרבא אלא ודאי שגם להרי"ף שדעתו כר"ע
יש ענין לקרא ההלל קודם חצות כקרבן פסח
וכנ"ל (אלא שלע"ע לא מצאתי איה מקום
הרי"ף וצ"ע) ומ"מ כיון שיש מצוה מדברי
סופרים לקרא הלל אף כשאין פסח ע"כ יש
לומר שאין לדקדק לקרא דוקא קודם חצות
וכמנהגו (כמו שיתבאר).

ולענייננו נטיית הדברים בדברי רבינו הוא
דאע"פ שהדבר הוא בפלוגתא דרבנותא אי
קיי"ל כר"ע או כראב"ע ועל כן וודאי שאין
לו לאדם להיכנס לספק בדבר חמור ויסודי
כמו מצות מצה דאורייתא מ"מ אם מאיזה
סיבה שהיא עומד כבר אחר חצות וצריכים
אנו להכריע בפלוגתא זו ובזה הדברים נוטים
דעיקר כר"ע שהרי לראב"ע גם הלל אין לומר
וה"ה לד' כוסות ואע"ג דמצוות אלו הוא
מדרבנן שספקו להקל מ"מ יש כאן ברכות
והרי סב"ל וא"כ למה כתב רבינו דהלל קודם
חצות הוא רק לכתחילה.

ומה שכתב רבינו בסי' תנ"ח כנ"ל המעיין

קודם חצות שהרי כתב גבי קרבן פסח שאינו
נאכל עד חצות ודו"ק ולקמן יבואר דרך אחר
בוה) אבל לא ראו לאסור ולהפקיע המצוה
באם איחר, שהרי לא יבוא לשום איסור ע"י
זה רק שאם יאחר עד עה"ש יפסיד המצוה
וביטל מ"ע, ואדרבא יש מצוה קצת באכילת
מצה כל שבעה, וע"כ לא אסרו חכמים לאכול
מצה אחד חצות לר"ע, (וכעין שכתבו כמה
אחרונים לגבי ק"ש של ערבית שאין איסור
לקרא ק"ש אחר חצות שהרי יכול לקרא
בתורה כל היום וכל הלילה).

ומכל הנ"ל יצא לנו ביאור מה שכתב
אדה"ז לגבי מצה בלשון זהירות שיש לאכלו
קודם חצות להוציא מפסח שיש איסור לאכלו
אחר חצות וכן קודם הלילה יש איסור לאכול
מצה וד' כוסות משא"כ במי שלא אכל מצה
(גם אפיקומן) עד אחר חצות ודאי שיכול וחיוב
(דמידי ספיקא לא יצא) לאכול גם אחר חצות
(רק שלענין ברכה יתבאר לקמן).

וזה לשון אדה"ז בשו"ע סי' תע"ז לגבי
אפיקומן: סעיף ו צריך ליהזר לאכול
האפיקומן קודם חצות לילה כמו הפסח שלא
היה נאכל אלא עד חצות ולכתחלה טוב
להקדים את עצמו לגמור את ההלל שאחר
ברכת המזון קודם חצות.

ואפשר לדקדק כמה שכתב בטעם זהירות
זו שהוא כמו הפסח (וכמו שהעיר בספר מ"מ
וציונים) ולא כשאר הפוסקים שכתבו הטעם
כרבא שלראב"ע כל מצוות הלילה זמנם עד
חצות, וי"ל בזה דלעת הפוסקים הנ"ל לא יובן
החילוק בין הלל דרבנן שכתבו כמה ראשונים
שכיון שהוא דרבנן אין צריך להחמיר לבין
אפיקומן שהוא ג"כ דרבנן, (אע"פ שיש
לדחוק ולפרש שלדעת כמה ראשונים יוצא
באפיקומן יד"ח מצה) ובפשטות נראה מזה
דלא רצה רבינו לכתוב הטעם שהרי לדעת
הרמב"ם וסייעתו הלכה כר"ע ע"כ כתב
דהטעם הוא דוקא באפיקומן כיון שאפיקומן
תקנו חכמים לזכר קרבן פסח ע"כ יש ליהזר
לאכלו בזמן הפסח "שלא היה נאכל אלא עד

שכל אחד מצוה בפ"ע. וכ"כ בפמ"ג א"א תע"ג סק"א וז"ל: ודע אם לא אמר הגדה עד לאחר חצות יאמר אח"כ הגדה ויאכל מצה בלא ברכה אכילת מצה עיין סימן תע"ז ופרי חדש שם דמידי ספק לא נפקא אי הלכה כר' אלעזר בן עזריה או לאו וד' כוסות ישתה בברכה אחת על כולן וברכה אחרונה לבסוף אף לאחר חצות עכ"ל.

וכן לענין ברכת החתימה של הלל כתב בספר מחנה ישראל (להחפץ חיים מה שכתב לאנשי צבא) וז"ל: ויראה להקדים עצמו לאכול הכזית קודם חצות וגם ההלל יראה לאמר קודם חצות ואם אנוס כגון שעמד על המשמר וכיוצא בזה ובא אחר חצותאפ"ה צריך לומר הגדה כי המ"ע דסיפור יציאת מצרים זמנו הוא כל הלילה עד שתחטפנו שינה וכן צריך מצה אך לא יברך על המצה ברכת אשר קדשנו וכו' וכן לא יחתום ההלל בברכה אם הוא לאחר חצות עכ"ל.

וממנהגנו שאין אנו מדקדקין ואומרים גם הברכות מזה מוכח בראיה אלימתא שאנו נוקטים להלכה דעיקר כר"ע שזמנה כל הלילה וכמ"ש הרמב"ם וסייעתו.

העולה מכל הנ"ל להלכה

ודאי שיש לזהר שלא יכנס בספיא דאורייתא להפסיד המצוה לדעת כמה ראשונים וע"כ צריך לעשות כל טצדקי שבעולם ולאכול לפחות כזית מצה מדאורייתא קודם חצות לילה (ויזהר גם אפיקומן וכנ"ל) אלא שמי שנתאחר לו מצד שהיה עסוק במצוה, אזי אם יש שהות לפני חצות לעשות קידוש וליטול ידיו ויאכל כזית מצה בברכתו ודאי יעשה כן וכמ"ש הדגול מרובה והפמ"ג ועוד שלא יכנס לספיא דאורייתא ואח"כ יעשה הסדר כרגיל.

אמנם אם נתאחר כל כך שאין שהות כנ"ל נראה שיכול לסמוך על המשכנות יעקב והישועות יעקב שכן נראה עיקר ההלכה והמברך לא הפסיד.

יראה שגם שם לא כתב דאינו יוצא כשאכל אחר חצות ופי' הדברים שם הוא שיש כאלו הרוצים לומר שמזה שהוקשה מצה לקרבן פסח מחייב שזמן עשייתה הוא בזמן עשיית הפסח ע"ז כותב אדה"ז דאינו נכון שהרי שהרי ענין זה שהוקשה מצה לפסח "בגמרא" הוא רק לענין זמן אכילתה שהפסח אינו נאכל עד אלא עד חצות וכן מצה "לראב"ע אינו נאכל אלא עד חצות, (שהרי רבא שהביא זה אכן מדבר לדעת ראב"ע) ולכן אין ללמוד מזה כלל לענין זמן עשייתו, כן נלענ"ד לפרש דברי רבינו בסימן תנ"ח, אבל להכריע בין הפוסקים לא נכנס שם שהרי אם צריך להכריע הוא רק במי שאירע לו שנתאחר ולא מסתבר לומר שבזה נשתמט לגמרי ורק במקום שכל ענינו לומר שאינו דומה לפסח שם יודיע לנו הילכתא גבירא כזו.

עוד הביאו הרבה ראה מדברי אדה"ז שדעתו שעיקר ההלכה כר"ע ממה שכתב בסי' תעג וז"ל: סעיף לג ואם נאנס ולא אכל מצה בלילה זה אין לו תשלומין בשאר לילות וימים לפיכך כשאוכל מצה בשאר לילות וימים אינו מברך על אכילת מצה אף שלא אכל מצה עדיין מכניסת הפסח ולא בירך עליה: הרי שכתב רבינו דדוקא בשאר לילות וימים אינו מברך אבל בליל ראשון אחר חצות מברך, ואף ששיש לדחוק ולומר שממה שלא כתב אינו ראה מ"מ קשה מאד לומר שדעתו שאין לברך אחר חצות ולא כתב זאת בפירוש.

ויש להביא ראה אלימתא ממנהגנו שאין אנו מדקדקין רק באכילת אפיקומן קודם חצות משא"כ בהלל וב' כוסות אחרונות אין אנו מדקדקין בזה (וכמ"ש הרבי נשיא דורנו בהגדה של פסח בפסקא צפון) שהרי אם תמצא לומר דאנו מקילין בדרבנן מ"מ אנו אומרים גם ברכות והרי סב"ל שהרי לדעת הפוסקים הנ"ל שאין לברך אחר חצות כתבו בפירוש דגם ברכת בפה"ג אין לברך על כוס ד' שהרי אם אינו מצוה נפטר בברכה על כוס ג' דהטעם שאנו מברכין על כל כוס הוא מפני

דרכותא דהעושה מצוה מה"ת מספק חייב לברך, ועיין ביאור הגר"א סימן תרפ"ח, ולכן יש לסמוך על כולהו רבוותא דפסקו דמצותה כל הלילה, דהלכה כר"ע מחבירו, ולשון הגמרא (פסחים קכ, ב) לראב"ע מורה ג"כ דאין הלכה כמותו, ועל כל כוס צריך לברך, דהשתא דמספק מחויב לומר הגדה תו אסח דעתיה, וכיון דחייב לאכול כזית מצה מספק תו חייב במרור וד' כוסות, דרבנן חייבינהו בזה כ"ז שמחויב במצה ודו"ק. ודלא כאחרונים שפסקו להיפך. ובפרט דאיכא חזקת חיוב, ולא נפטר, כמו בספק קרא קריאת שמע, אמנם כאן הוי ספיקא דדינא, ולא שייך חזקה עכ"ל.

הכריע לברך מטעם שהעושה מצוה דאורייתא מצד ספק ג"כ צריך לברך, מזה נראה שלא הכריע הספק אלא דס"ל דמ"מ גם בספק מברכין (ולכאורה דבר זה תלוי אי ספיקא דאורייתא מה"ת לחומרא או רק מדרבנן ואכמ"ל) אמנם גם הוא כתב דכיון דרובא דרבוותא פוסקים כר"ע חייב לברך.

(דוגמא לדבר מצינו בכמה הלכות בהלכות איסור והתר שיש עליהם פלוגתא דרבוותא ופוסקין להחמיר חוץ מאופנים של הפסד מרובה או אורחים וכבוד שבת וצורך מצוה שאז מקילין כדעה המקילה והביאור בזה (כמדומה לי כ"כ הפמ"ג ריש הלכות מליחה ועוד) שמצד מחלוקת בין הראשונים אין אנו רוצים להכריע מחומרת הדבר ע"כ אנו מחמירין אכן כשנודמנו אופנים הנ"ל אין לנו דרך אחר אלא להכריע כיון שאסור להחמיר באופנים אלו ע"כ אנו מכריעים את (הספק)

ושוב מצאתי באור שמח הלכות חמץ ומצה פרק ו הלכה א וז"ל: מצות עשה כו' לאכול מצה בליל ט"ו, שנאמר בערב תאכלו מצות כו', ומצותה כל הלילה. הנה נחלקו בזה רבוותא קדמאי, הרי"ף והרא"ש וגדולי בעלי התוספות באור זרוע פסקו דמצותה כל הלילה. ודא ברור, דכיון דמספקא לן אם ישאל אדם איך לעשות אם עבר חצות דצריך לאכול מצה מספק, וכיון דמספקא לן הלא שיטת רובא

וידבר אלוקים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ, א) וברש"י: "מלמד שהיו עונין על הן ועל לאו לאו", כלומר, שעל מצות עשה היו עונין הן ועל מצות לא תעשה היו עונין לאו.

ויש להתבונן מה ענו בני ישראל על שתי דברות הראשונות, דהרי "אנכי ולא יהיה בדיבור אחד נאמר", ואם יענו הן – אין זו התשובה הנכונה על "לא יהיה לך", ואם יענו לאו – אין היא העניה הנכונה על "אנכי".

אלא י"ל שתשובת ישראל על שתי דברות הללו היתה: "ה' אחד", ותשובה זו היא כהלכה הן על דיבור אנכי והן על דיבור דלא יהיה.

וזהו כונת הפייטן: "ובאו כולם בברית יחד נעשה ונשמע אמרו כאחד ופתחו וענו ה' אחד", דלכא' יש לתמוה היכן מצינו במעמד הר סיני שפתחו וענו ה' אחד, אך לפי הנ"ל מבואר היטב, כי בשתי דברות הראשונות אנכי ולא יהיה לך – פתחו וענו ה' אחד.

(הרה"ק מהר"ש מבעלזא זי"ע)